

Ervaring met paintsticks

Was in 'verfkrijtjes'

Neem een wasachtig materiaal, zoals bijenwas of carnaubawas, neem lijnolie en neem pigment. Smelt deze ingrediënten en kneed ze vervolgens tot een staaf van zo'n anderhalve centimeter dik bij een lengte van maximaal vijftien centimeter. Laat deze staaf enige tijd rusten en u heeft een 'paintstick'.

Lang voordat in 1966 de eerste fabrieksmatig geproduceerde paintsticks op de markt kwamen, werden er hier en daar al door kunstenaars zelf van bovenstaande ingrediënten handzame stiften gemaakt.

Marie Oosterbaan

Was in tekenstiften

Mogelijk werden 20- tot 30.000 jaar geleden de rotschilderingen in Lascaux en Altamira met in was gemengde pigmenten gemaakt. Zeker is dat al meer dan 3.000 jaar gebruik wordt gemaakt van dierlijke, plantaardige en minerale wassoorten voor ambachtelijke en kunstzinnige toepassingen. Zo wordt bijvoorbeeld was gebruikt bij het maken van vernissen en voor het inbranden van verf bij gebrandschilderde ramen. Een enkele maal, zoals in de schetsboeken van Leonardo da Vinci, wordt het gebruik van was in tekenmateriaal genoemd. Maar pas aan het eind van de 18de eeuw ontstonden beter gedocumenteerde nieuwe toepassingen bij het gebruik van was in tekenstiften. Tussen 1796 en 1800 experimenteerde Alois Senefelder, uitvinder van de lithografie, met allerlei samenstellingen voor lithografische tekenstiften. Onder andere patenteerde hij in 1798 een recept dat een meer consistente productie en een gelijkmatige samenstelling van met lampenzwart gemaakte vetstiften mogelijk maakte. Deze stiften waren zeer geschikt om op lithostenen te tekenen. Ze bleken eveneens geschikt om te tekenen op papier. Een jaar eerder, in 1797, werd in Duitsland ook al een recept

voor een tekenstift gepubliceerd dat precies de hoeveelheden was, talg en 'spermaceti' aangeeft.¹

Door de lithografie, maar ook doordat wasstiften erg aantrekkelijk werden gevonden door kunstenaars, zijn de stiften in de loop van de tijd steeds verder ontwikkeld. Volgens Honoré Daumier volgt de lithostift zijn gedachten, terwijl een potlood stroef is en hem niet gehoorzaamt.

Met de ontwikkelingen in de olieverwerkende industrie sinds het midden van de 19de eeuw ontstonden nieuwe producten als paraffine, petroleum, terpentine en chemisch gemaakte pigmenten met krachtige kleuren. Op basis van deze grondstoffen werden met vet en was nieuwe tekenstiften gemaakt, die in de 20ste eeuw voor veel kunstenaars belangrijk zouden worden. Al vroeg in de 20ste eeuw werd in Amerika op de scholen met *Crayola* (vergelijkbaar met onze *Wasco* en *Panda*-stiften), getekend. Deze pre-tentieve stiften met de heldere volle kleuren, die uitnodigen tot een directe werkwijze, werden door Pablo Picasso en Juan Miró erg aantrekkelijk gevonden.

In de jaren '50 en '60 kwamen daar de oliepastels, aquarelkleurpotloden en paintsticks bij.

Deze werden vanwege hun directheid, veelkleurigheid en gebruiksgemak, door veel kunstenaars erg gewaardeerd. David Hockney gebruikte kleurpotloden, Claes Oldenburg en Christo gebruikten op was gebaseerde tekenstiften voor de documentatie van hun locatiegebonden werk. Richard Serra, Sandro Chia en Robert Rauschenberg gebruikten de in 1966 geïntroduceerde paintsticks, die in dit artikel verder zullen worden besproken.

Paintsticks

Paintsticks zijn geen oleekrijtjes, pastels of kleurpotloden. Ze zijn gemaakt van een mengsel van drogende oliën, pigment en was. Om te voorkomen dat ze uitdrogen – zolang ze niet worden gebruikt – hebben ze een beschermend laagje (gevormd door polymerisatie van de olie) dat voor het gebruik moet worden verwijderd. De bij olieverf gebruikelijke schildersmiddelen zijn ook te gebruiken met paintsticks. Dus de stick kan worden gedoopt in lijnolie of terpentine. Ook leveren de fabrikanten zogenoemde 'blending sticks' (paintsticks zonder pigment), waarmee de verfstreken, krassen en/of strepen kunnen worden bewerkt.

Doordat het een relatief nieuw medium is, en mogelijk ook doordat het anders dan in de Verenigde Staten in Europa tot nu niet echt is aangeslagen, is er voor de stiften niet een algemeen geldende naam. Winsor & Newton noemt de stiften *Oilbars*, Sennelier noemt ze *Oilsticks*, Markal en Shiva levert de stiften onder de naam *Paintstick* en R & F noemt ze *Pigment Sticks*. Van deze merken is alleen Winsor & Newton niet-Amerikaans. Het wordt in Engeland gemaakt en het is in Nederland het best verkrijgbaar. De Amerikaanse merken zijn hier slechts een enkele maal te koop.

Proeflap

Om de eigenschappen van de paintsticks te kunnen beschrijven, heb ik wat proeven gedaan met Winsor & Newton *Artists' Oilbars*, Markal *Artists Paintsticks* en R & F *Pigment Sticks*. Van elk merk had ik een gele, een blauwe, een rode en een zwarte paintstick tot mijn beschikking. En daarnaast van ieder merk een zilverstift en een 'blending stick'.

Samenstelling

De merken claimen alle drie dat hun sticks van hoge kwaliteit zijn. De websites vermelden het volgende: 'Markal Artists Paintsticks zijn echte verf in stiftvorm. [...] sterk gezuiverde drogende oliën gemengd met de beste pigmenten waarvan stiften zijn gevormd.' Winsor & Newton *Artists' Oilbars* zijn gemaakt door pigment, olie en een mengsel van speciaal geselecteerde wassoorten te combineren. 'R & F is een met de hand gemaakt alternatief voor de massaproductie van commerciële kwaliteitspaintsticks. Samengesteld met "gezuiverde" natuurlijke plantaardige en dierlijke was en pure "alkalifined" lijnolie [...].'²

1 De gebruikte paintsticks.

2
2 Stiften gebruikt in natte verf. Per kleur van links naar rechts: Winsor & Newton, Markal en R & F.

3a
3 Stiften rechtstreeks op een ondergrond van gelijmd papier. Winsor & Newton (a); Markal (b) en R & F (c).

3b

3c

4a
4 Verschillen in eigenschappen. Winsor & Newton (a); Markal (b) en R & F (c).

4b

4c

Het kost moeite de juiste samenstelling te achterhalen. Op de Winsor & Newton *Oilbars* staat slechts de pigmentbenaming. Markal geeft alleen maar met sterretjes de kleurechtheid aan. R & F geeft precies aan welk pigment is gebruikt en dat de stiften zijn samengesteld met lijnolie en natuurlijke wassoorten. In de 'blending sticks' zit geen pigment. Alleen R & F geeft aan dat naast lijnolie en de natuurlijke wassoorten damarhars in de stiften is verwerkt.

Tekenen

Over het algemeen worden paintsticks gebruikt om mee te tekenen. Dit kan als ondergrondtekening en over een schilderij heen. De Markal-stiften zijn zo hard dat zij voor een ondertekening heel geschikt lijken, maar zij veroorzaken in eerste instantie slechts een kras in de verf als deze nat is. Bij gebruik op gedroogde verf laten zij een erg korrelige lijn achter. Winsor & Newton is geschikt voor een ondertekening met een grove lijn en er kan ook goed mee op een verflaag worden getekend. R & F geeft in beide situaties vooral de indruk een rijkgepigmenteerde verf te zijn, die zeker zo lekker smeert als lipstick. Markal is dus het tekenachtigst en Winsor & Newton, maar vooral R & F hebben beide het meeste weg van een streek lichtgedroogde verf, rechtstreeks uit de tube. Deze typische kenmerken per merk zijn overigens niet bij iedere kleur helemaal gelijk.

Met alle drie de merken, ook met het hardere Markal, is het goed mogelijk een vlak geheel op te vullen. Bij de hardere stiften speelt dat waarschijnlijk een rol dat gedurende het gebruik de was warmer en dus soepeler wordt.

Wel kwam ik op een internetforum een waarschuwing tegen van een schilder die in het verleden veel had gewerkt met paintsticks voor het maken van een onderliggende structuur. Toen hij later de betreffende schilderijen wilde af-

krabben, kwamen de delen waar paintstick onder zat verontrustend gemakkelijk los van de staat onderen.

Schilderen

Wil men niet zo zeer tekenachtig als wel schilderachtig met het materiaal aan de slag, dan kan men de kleuren rechtstreeks op het doek of op het paneel mengen en bewerken met de 'blending sticks'. Als men dunne, transparante lagen wil maken, is het goed mogelijk de verf te verdunnen met terpentijn, terpentine of lijnolie. Dit kan zowel vooraf op een palet als rechtstreeks op de schilderondergrond. Ook kunnen de paintsticks in de terpentine of terpentijn worden gedoopt. Volgens de fabrikanten is het goed mogelijk de kleuren op een palet te mengen, maar dit lijkt me niet zo voor de hand te liggen als men naast de stiften ook tubes verf in de buurt heeft. Bovendien is het heel goed mogelijk rechtstreeks op de ondergrond kleuren en lagen op te werken met stift, paletmes, vinger en kwast.

Droogtijd

De droogtijd van de verschillende merken paintsticks loopt sterk uiteen. Na vier dagen zijn Winsor & Newton *Oilbars* enigszins en Markal *Paintsticks* goed overschilderbaar, maar nog niet helemaal droog. De paintsticks zelf hebben inmiddels een bescherminglaagje gevormd. R & F *Pigment Sticks* zijn nog in het geheel niet overschilderbaar en nog helemaal nat-in-nat te bewerken.

Na acht dagen is de Winsor & Newton zilveren paintstick geheel gedroogd en zijn de drie andere kleuren goed overschilderbaar. Acht dagen droogtijd is voor de paintsticks van R & F nog niet lang genoeg. Het zilver is nagenoeg droog, het zwart en het blauw zijn drogende en het rood en in mindere mate ook het geel lijken dan

nog nauwelijks begonnen met drogen. Na veertien dagen zijn van R & F het rood en het zwart nog steeds niet droog.

De Markal *Paintsticks* zijn inmiddels wel droog, hoewel de plakkigheid van de was voelbaar blijft. Volgens informatie van Markal zijn de meeste kleuren na te zijn opgezet een aantal uren zeer goed te verwerken, waarbij wordt opgemerkt dat de blauwen en de groenen sneller drogen dan de gelen en de roden. Maar de meeste kleuren zouden binnen een dag niet meer afgeven en na drie dagen geheel droog zijn.

Natuurlijk geldt voor alle drie de merken dat de droogtijd afhankelijk is van de omstandigheden waarin ermee wordt gewerkt – de temperatuur, de vochtigheid, de dikte van de opgezette verlagen – en van de drager en grondering waarmee wordt gewerkt.

Uiterlijk

Na het drogen zien de delen die zijn bewerkt met Markal *Artists Paintsticks* er veel matter uit dan de stukken die zijn bewerkt met Winsor & Newton en met R & F. Maar nadat alle drie de merken een retoucheervernis hebben gekregen, worden ze gelijk van glans. Als de paintsticklaag wordt overschilderd met een mengsel van met lijnolie en terpentijn verdunde olieverf, dan lijkt Markal na droging er ook matter uit te zien. Waarschijnlijk wordt Markal bereid met meer was of met een hardere soort was dan de andere twee merken. Over het algemeen geldt dat de huid van het schilderij ook na jaren enigszins plakkerig blijft.

Het komt erop neer dat de drie merken een verschillend karakter hebben dat voor verschillende werkwijzen bruikbaar kan zijn. De directheid van het medium en het gemak waarmee krasserig en hoekig met olieverf kan worden gewerkt, maakt het erg aantrekkelijk. Wel zijn de stiften, vooral die van R & F, nogal breekbaar. Markal heeft dat probleem ondervangen door de stiften te leveren in kartonnen hulzen die verschoven kunnen worden als de stiften korter worden.

- 1 Spermaceti is vet van de potvis die gemiddeld zo'n 200 kg ervan in zijn voorhoofd heeft zitten.
- 2 Deze soort lijnolie is vele factoren goedkoper dan de algemeen door kunstenaars gebruikte koudgeslagen lijnolie. Zie ook: Keune, Pieter, 'Variaties met lijnolie. Olie- en vernisfabriek Vliegenthart B.V.', in: *kM* 45, pp. 14-15.

Voor dit artikel is onder andere gebruik gemaakt van: Holben Ellis, Margaret, en M. Brigitte Yeh, 'The history, use and characteristics of wax-based drawing media', in: *The Paper Conservator*, 22 (1998), pp. 48-55.

Met dank aan: Papermill, Antwerpen, en Peter van Ginkel, Zwaneburg.

Marie Oosterbaan is beeldend kunstenaar.

wassoorten

de Hazelaar ART SUPPLIES

Pimpelmees 1 || 3766 AX Soest
T 035 601 28 25 || F 035 601 80 20
www.hazelaar.nl

di t/m vr 9:00–17:00 uur s za 10:00–16:00 uur

COLPAERT

ceramic & sculptural materials

Kwaliteitsbenodigdheden voor
de keramist, pottenbakker,
warmglas- en beeldend kunstenaar

Groendreef 51
B-9000 Gent
T (09)226 28 26
F (09) 237 00 67
e-mail info@colpaert-ceramic.be
www.colpaert-ceramic.be